

ДО ІСТОРІЇ КИРИЛИЧНОЇ РУКОПИСНОЇ КНИГИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ XVI – XVII ст.

У XVI та на початку XVII ст. центри книгописання, що були в Перемишльській землі з найдавніших часів, не втратили своїх позицій, про що свідчать збережені кириличні книги цього періоду, на котрих є записи, що переписані вони в Перемишльській землі або в самому Перемишлі. Ця територія представлена значною кількістю книг, скопійованих саме тут, в основному, тутешніми вихідцями з 20-х років XVI до 30-ї XVII ст.

Найбільша колекція книг із цих земель, звичайно, була зібрана та зберігалася в бібліотеці Перемишльської греко-католицької капітули. Після війни вони були передані в Національну бібліотеку у Варшаві. Опис кириличних рукописів було зроблено ксьондзом Баликою – він зберігся у рукописному варіанті, і його ксерокопію видають усім, хто хоче познайомитися з колекцією. Тривалий час збірку досліджує співробітник Національної бібліотеки Анджей Кашлей. На окремі рукописи посилаються й такі дослідники кириличної рукописної книги та української культури XVI – XVIII ст., як Ярослав Ісаєвич, Ярослав Щапов, Віра Фрис, Галина Чуба та ін.¹ Однак повного каталогу поки що немає.

Книги з Перемишльщини збереглися й у інших книгозбірнях, зокрема у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України, Національному музеї у Львові, Львівському історичному музеї, Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Першою відомою, точно датованою XVI ст. книгою з Перемишльської землі є Тріодь цвітня 1521 року, переписана в селі Тисів на Самбірщині Іванцем². Звичайно, тут переписувалися книги і у XV, і на самому початку XVI ст., та зараз ми не знаємо про їхнє існування. Це можна пояснити або тим, що вони не збереглися, або зараз вони для нас не доступні і про них нічого не відомо, оскільки українські рукописні книги зберігаються, як відомо, не лише у Польщі, але й у Росії, Німеччині, Чехії, Словаччині та ін. Навіть фонди невеличких музеїв України ще не всюди досліджені, і можливі різноманітні знахідки (як от, виявлене нами нещодавно Євангеліє-тетр 1606 року з Куликова, що зберігається в бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича).

На Самбірщині, в селі Баранчичі (біля Самбора) дяком Мартином десь між 1528 і 1549 роками (“... при крالی Августі, при єпископі Антонїї Радлоском”) було переписане Євангеліє-тетр, куплене громадою села Волиці до нового храму “оусікновения главы” Іоана Хрестителя. У вкладному записі, за визначеною формулою, громада вказує, що “отці и брате, который будет поп оу храму Святого Іоана...”, повинен Бога просити за них, добрих людей (“за тьи добрыи люди”) при літургії і на кожній утрени, бо дали вони “хто што мога” за відпущення гріхів своїх, і дружин своїх, і дітей, і за предків своїх, котрі “сут пред милостививим Богом”³.

На цій же книзі трохи пізніше було зроблено запис (іншим почерком), що став результатом переговорів між отцем Артемієм та представниками громади, “с котрого

доходу маєт оу нас быти”, тобто, на які засоби для існування може священик розраховувати при виконанні своїх обов’язків у цій громаді. В записі фіксуються розміри плати за ритуальні послуги як загального характеру (відправи на Великдень, празник та ін.), так і за індивідуальні треби. Так, “наперед дві ставниці по два дни єдна о празниці а другая о велицидни”, “от за здоровной” [служби] гріш та дві хлібини “а от памяти” півтора гроша, хлібина і книш, а у Великодну суботу 10 яєць курячих та 2 гусячі, на празник ще 2 “хліба ямного і конов пива, о роузьтві [на Різдво] хліб” тощо.

“Дячок” Лазорець у 1534 році переписав, імовірно, цілий комплект Міней служебних та до нас дійшов кодекс, що містить служби лише на січень. Як вказано в приписці, “придано до Вілчя монастира при церкві Успіня Богородиці”⁴.

У 1542 році “Кривче у місті” ієрей Андрей Голубець переписав Трефологон, котрий купили “за пув чварьгы гривны” до Бабицької церкви Різдва Христового⁵. Тим же роком датується й написання Євангелія-тетр з села Шляхтова, збірки Перемишльської капітули⁶. Майстерні заставки цього рукопису виконані густими локальними фарбами, а ініціали на аркушах 16, 106, 166 зворот, 268 є надзвичайно вишуканими і гарними.

З самого Перемишля маємо першу точно датовану книгу з XVI ст., переписану в цьому місті, з 1545 року. Це Мінея службова, переписана Ониськом, що на той час був у монастирі Преображення⁷.

У 1548 році при єпископі Арсенії писар, раб божий Филимон, у селі Лазаве переписав Євангеліє-тетр на 292 аркушах. У власних малярських здібностях він не був дуже впевненим, а, може, поспішав продати книгу, бо заставку плетінчастого типу та ініціал виконав лише на першому аркуші, а на початках наступних трьох Євангелій лише залишив місця на заставки. Відомо також, що пізніше оправити книгу дала якась Катерина разом зі своїм батьком Михайлом⁸.

Ще одна книга з Перемишля – Псалтир, переписаний у 1549 році єпископом Перемишльським і Самбірським Арсенієм⁹. Тут підкреслимо, що такі книги, як Псалтир з XVI, XVII та й XVIII століття, в тому числі й друковані, майже не збереглися, оскільки їх використовували і при Службах в церкві, і для читання над померлими, і для навчання грамоті.

А от Євангелій серед книг того часу збереглося найбільше. У XVI ст. переписували Євангелія-тетр, в котрих історія Ісуса Христа викладена послідовно, кожним з чотирьох Євангелістів окремо, від початку до кінця, на відміну від Євангелія-апракос, у якому оповіді викладено уривками і розташовано в календарному порядку – так, як вони читаються на службах протягом року. Це Євангеліє-тетр, переписане в м. Городско поповичем Михайлом Олександровичем у 1550 році¹⁰ та Євангеліє-тетр з села Корениця, переписане в 1554 році ієреєм Андрієм¹¹.

У 1555 році в селі Риботичі дяк Іоан переписав комплект служебних Міней, що збереглися неповністю¹². Ще одне Євангеліє-тетр було переписане в селі Кузьмина попом Олексієм у 1559 році¹³. Наступне Євангеліє-тетр було переписане у 1564 році в селі Побідна поповичем Прокопієм¹⁴. У 1565 році в селі Челині знову переписали Євангеліє-тетр¹⁵. І в тому ж році в селі Дахнів ієрей Іоан також скопіював Євангеліє-тетр¹⁶.

1566 року біля Перемишля (більш точно місце написання локалізувати не вдалося) переписали Тріодь пісню¹⁷. Біля міста Добромилля у 1567 році переписали ще одне Євангеліє-тетр, цікаве тим, що, на відміну від традиційного розміру “in folio”, воно скопійоване на папері у чверть аркуша¹⁸.

Василь Жугаєвич з Ярославля у 1568 році створив збірник, переписавши старозавітні тексти з Біблії Франциска Скорини (Книгу Іова, Притчі Соломона, Еклезіяста,

Пісню пісень, Книги Ісуса, сина Страхова, Книгу Премудрості), а також Тлумачення Іоана Златоуста, “Слово отця Єфрема о книжном чтенїи” та “Слово нікого Чорноризца о книгах”¹⁹. Писар за роботою так захоплювався, що починав переписувати й титули Франциска Скорини – “в лікарських науках доктора”, а потім викреслював помилки червоним атраментом (арк. 45, 45 зв. та ін.).

У селі Вільче Андрій Фуникович у 1571 році переписав Євангеліє-тетр²⁰. Того ж року Ігнатій Фединка біля Перемишля скопіював таку ж книгу²¹. Судячи з пограничного запису, близько 1571 року біля Радимна було переписано комплект службних Міней, з них зберігся кодекс зі службами на вересень-листопад²².

І знову Євангеліє-тетр переписав “Маціско попович”, кравець у 1573 році десь на Самбірщині²³.

До 1574 року біля Старого Самбора було переписано Тріодь пісню, а після 1574 року, в селі Боршевичі – Апостол²⁴. Цей Апостол взято з Львівського видання 1574 року, про що свідчать скопійовані переписувачем розташування окремих елементів оригінального тексту і прикраси в стилі друкованого зразка. Писар намалював заставки та ініціали, кінцівки, форту – зображення святого Луки і навіть розетки на полях. Подібність до першодруку була помічена давно, про що зроблено записи латинською та польською мовами на першій сторінці. Книга була куплена Семионом зі своєю дружиною Марією за вісім з половиною золотих і покладена ними в Боршівську церкву Пресвятої Богородиці, згодом вона увійшла до складу бібліотеки монастиря оо. Василіан у Львові²⁵.

Десь між 1591 та 1610 рр. (“при епискупі премиском и самборском нашем Михайлом Копистенском”) було переписано Євангеліє, котре купив “Богобоязливий муж по прозвіску Корнякт на имя Федор и женою своєю Темною и чади своїми” і віддав за своє тілесне здоров’я, а по смерті душевне спасіння його, дружини, дітей та батьків своїх до храму Преображення Господнього на передмістю Вишні у Перемишльській волості при настоятелях церкви ереях “Захватенко на имя отцю Костю и при сину його Єреимїи”²⁶. Цікавим є вручення книги під опіку: “А тоє Євангеліє поручаю его Господу Богу и пречистой его Божой Матери і всім святым Его и тим настоятелем місця святого”, а також перелік осіб, котрі не можуть віддалити книгу від церкви: “аби єи ни поп ни чителник несміл взяти с того престола от Преображенія Господа Бога и спаса нашего Ісуса Христа, не толко я albo жена моя albo діти але ни розаи мои...” (очевидно, такі випадки траплялися раніше, коли з якоїсь причини вкладник чи його родичі забирали раніше покладену книгу, і тому священик – а тут ініціатива явно йшла від настоятеля – вводить таке формулювання у вкладний запис). І далі: “... ани жаден поп albo ученик...” (от ще хто міг книгу “отдалити”!) і далі, повторно – “...и я сам юж несмію взяти”.

У 1593 році біля Перемишля скопіювали ще один Апостол²⁷. Вже у наступному 1594 році, в селі Трушів попович Стефан переписав Євангеліє-тетр²⁸, а наступне переписав у місті Яворові в 1595 році дяк Григорій²⁹. Ще одне Євангеліє-тетр, згідно з приміткою, зробленою в кінці книги, переписано у 1598 році³⁰. Книга має вкладний запис XVII ст.: “Сія книга названая Євангеліє придано єсть на Храм святого архистратига Михайла до веси Прислопа”. Відомо, що в той час рукописні книги не мандрували далеко, і тому є всі підстави вважати, що й переписана вона недалеко від “веси Прислопа”, що в Перемишльській землі. Загадку становить монограма переписувача, поміщена в рамку, стилізовану під щит: у верхньому рядку – “ТН”, в нижньому – “ФХГ”.

Василій Боднарівч зі “Сливинець от Перемишля” переписав комплект службних Міней у 1599 році. З них зберігся кодекс зі службами на вересень-грудень³¹.

Апостол, що належав церкві Введення пресвятої Богородиці міста Черче, був завершений у 1599 році “місяця листопада 16”, “на святого апостола і євангеліста Матвія”. Пізніше його дав оправити “Іоан... раб божий монастирський... з жоною Ганною”³².

У селі Спас у 1601 році Дмитро з Нижанкович, бакалавр школи переписав церковний Устав³³. До 1604 року в Нижанковичах було переписано й учительне Євангеліє³⁴. Бесіди Іоана Златоуста про Євангеліє: “Списана быст сия Бесіда многогрішним рабом Божім Андреем ереєвичем Старого Сам бора отцу Василию Добрянському священнику Солському храма святого пророка Ілїи его працею власною року 16 сегого [1607] місяця марта шостого дне от мене ему от дана”³⁵.

Ще один церковний Устав переписав попович Яків в селі Кленичі 1608 року³⁶. Тоді ж Григорій Тимкович, дидакал в місті Яворові переписав Євангеліє³⁷. І в тому ж році Георгій Грушевський переписав учительне Євангеліє³⁸.

А у 1610 році Василь, пресвітер з Дрогобича, переписав “Сборник цвітоносний”³⁹. А Євангеліє-тетр було переписане незнаним майстром у Дрогобичі, 4.І.1612⁴⁰. ієрей Симеон десь біля Перемишля у 1618 році переписав Тріодь пісню⁴¹.

У 1621 році в містечку Сколе дяк Іоан Григорович переписав Октоїх – книгу, яка, загалом, копіювалася в Україні досить рідко⁴². В тому ж році у селі Ванівці Іоан Ййсич Меско з друкованого у Львові в 1574 році Апостола Івана Федорова зробив копію⁴³.

Диякон Мартин в селі Риботичі 29 листопада 1625 року переписав Тріодь пісню⁴⁴.

Біля Самбора, або ж і в самому Самборі, у 1625 році 21 травня ієрей Василь Морозовський переписав Євангеліє⁴⁵. “За дріжавы его милости старости Самборского Даниловича и за Епископа нашего нареченого Ісаіа Копинского [...] еп. Перемыского и самборского и за уныята Крупецкого”, а купив її Яків, “Просимчичов син” і “придав її до храму ієрарха Христова чудотворца Николи до Класторонної до церкви долішної”. Ще одне Євангеліє з того ж 1625 року було скопійоване писарем Григорієм, дяком Раковським, родом з Перемишля, до церкви в селі Викоти⁴⁶. Прикрашаючи книгу, він не переобтяжував себе малюванням, а вклеїв заставки зі стародруку, відбиті, ймовірно, з дощок Івана Федорова. Фундувала на цю книгу пані судна. Гроші були її ключниці “Татіяни Волосової жони”, котра померла, а її платня залишилася в пані судної. Вона, не бажаючи привласнювати чуже, дала їх до церкви на Євангеліє та його оправу в срібло. Збереглися дошки оправы, обтягнуті зеленим дуже потертим оксамитом. Зверху набиті срібні бляхи: середник – розп’яття з Богородицею та Марією Магдалиною, наріжники (збереглися два – з гравійованими зображеннями бика та орла), бордюр.

Ще один рукопис з 1625 року – з села Ступниця, де дяк Васко переписав Казання на Різдво “в дуже великій скруті”, бо якимось чином не погодився зі священником і той хотів його позбавити місця⁴⁷. У 1629 році в селі Копистенці піп Мартин переписав комплект Міней служебних⁴⁸. А у Перемишлі у 1632 році було переписано Пролог, від якого збереглася лише вереснева половина⁴⁹. Ще один Пролог переписав Стефан в селі Риботичі у 1633 році⁵⁰. У 1637 році в селі Добряни переписано Служебник, а десь у першій половині XVII ст. Юрій попович в селі Трушів переписав Апостола⁵¹.

Євангеліє учительне переписано на папері у чверть долю аркуша, півустановом, на 324 аркушах “в веси Рудатці при храмі Покрови Пресвятої Богородиці року Божого 1660 в том року яко цисаре ишли до венгерє”⁵². Книгу знайшов дослідник Яворський в селі Радимно у 1909 році і вивіз у Санкт-Петербург.

Ми усвідомлюємо, що тут не вдалося охопити всі збережені рукописні книги з цього регіону і окремі з них ми поминули своєю увагою, однак і згадані джерела дають

яскраву картину не лише книгописання у Перемишльській землі в зазначений час, але й висвітлюють цілу низку цікавих аспектів стосунків між людьми того часу, їх ставлення один до одного та до книги. Здебільшого, вони призначені для парафіяльних церков і використовувалися для літургій та підготовки проповідей (переважно, це Євангелія).

Попри те, що це книги пограниччя, на якому сходилися східні та західні культури, польський та український етноси, в них не простежуємо розмивання відмінностей. Навпаки, книги ці мають чітко виражений, український характер, риси, притаманні саме українській рукописній книзі, з характерним для Галичини кириличним півуставом та оформленням.

Цікаво було ствердити, що книги Перемишльської землі переписувалися в загальноукраїнському річищі і підпорядковувалися тим самим тенденціям, що й книги Галичини чи Київщини.

¹ Ісаєвич Я. Джерела з історії української культури епохи феодалізму. – К., 1972; Шапов Я. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. – М., 1976. – Вып. 1 – 2.; Фрис В. Кирилична рукописна книга в Україні XVI – першої половини XVII ст.: кодикологія та регіональні особливості. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1994. – 25 с.; Ї ж: Історія кириличної рукописної книги в Україні X – XVIII ст. – Львів, 2003; Чуба Г. Українські учительні Євангелія // Рукописна україніка. – Львів, 1999.

² Львівський історичний музей (ЛІМ) Рук. 75.

³ ЛІМ Рук. 2.

⁴ Національна бібліотека у Варшаві (НБВ). – Асс. 2565.

⁵ Національний музей у Львові (НМЛ). – F 423.

⁶ НБВ. – Асс. 2528.

⁷ НМЛ. – F 467.

⁸ НБВ. – Асс. 2582.

⁹ Сапунов Б.В. Книга и читатель на Руси XVI в. // Книга. Исследования и материалы. – №46. – М., 1983. – С.71.

¹⁰ Російська національна бібліотека (РНБ), зб. СПб.ДА – А. I/177.

¹¹ НБВ. – Асс. 2666.

¹² НБВ. – Асс. 2625, 2627, 2804, 2859.

¹³ Музей Перемишля № 4325.

¹⁴ ЛІМ Рук.5.

¹⁵ НМЛ Рук. – F 564.

¹⁶ Російська державна бібліотека (РДБ). – Ф.299, № 590.

¹⁷ НБВ. – Асс.2801.

¹⁸ НБВ. – Асс.2927.

¹⁹ РНБ, Осн.зб. F.I.4.

²⁰ НБВ. – Асс. 2381.

²¹ НМЛ. – F200.

²² НБВ. – Асс. 2822.

²³ НМЛ. – F324.

²⁴ Львівська наукова бібліотека ім.В. Стефаника НАН України (ЛНБ). – Ф. № 1289.

²⁵ Фрис В. Апостол Івана Федорова і українська рукописна книга // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Вип.1. – К., 1993. – С. 52–56.

²⁶ Р–1536.III.

²⁷ НБВ. – Асс. 2490.

²⁸ НБВ. – Асс. 2653.

²⁹ Національна бібліотека України ім. Вернадського (НБУВ).

³⁰ ЛІМ Рук. 6.

³¹ ЛІМ Рук. 53.

³² НМЛ. – F 264.

³³ Ісаєвич Я. Вказ. праця. – С.92.

³⁴ РНБ, зб. Яворського №16.

³⁵ ЛНБ. – Ф. 77, № 76.

³⁶ НБВ. – Асс. 2773.

³⁷ Запаско Я. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – С.112; Ісаєвич Я Вказ. праця. – С.92.

³⁸ НМЛ. – F447.

³⁹ НБУВ 216..

⁴⁰ Хіландарський монастир.

⁴¹ Музей Перемишля №7080.

⁴² Б-ка Ужгородського ун-ту.

⁴³ НМЛ. – F 309.

⁴⁴ Краків, муз. Чарторийських №2229.IV.15.

⁴⁵ РНБ, ОЛДП F 116.

⁴⁶ НБВ. – Асс 2505.

⁴⁷ ЛНУ. – №2000.III.17.

⁴⁸ Сяноцький муз. №5.

⁴⁹ ЛНБ. – Ф.3, №574.

⁵⁰ РНБ, зб. Яворського, № 5.

⁵¹ ЛНБ. – Ф.2, № 377.

⁵² РНБ, зб. Яворського, 19.

Віра Фрис.

До історії кириличної рукописної книги Перемишльської землі XVI – XVII ст.

На підставі опрацювання літописних фондів львівських музеїв та бібліотек зібрано узагальнюючу інформацію про кириличну книгу періоду пізнього середньовіччя, яка подається у вигляді каталогу пам'яток, зі вказівками типу, датування, авторства, по-крайних записів тощо.

Vira Frys.

To the History of

A Cyrillic Manuscript Book Of Peremyshl Land in the XVI – XVIIth c.

On the basis of elaboration of the annalistic funds of Lviv museums and libraries there is gathered the generalizing information about a Cyrillic book of the late middle ages period, that is presented as a catalogue of memorials, with the indications of a type, date, authorship, marginal records, and so forth.